

Rozdział II. Umowy małżeńskie małżonków tej samej płci

Obecnie coraz więcej ustawodawstw dopuszcza małżeństwo pomiędzy osobami tej samej płci¹, przy czym reżim prawny skutków zawarcia takiego związku, na ogół, z wyjątkiem określonych zagadnień, takich np. jak domniemanie rodzicielstwa czy dostęp do prokreacji wspomaganey medycznie, jest tożsamy z reżimem przyjętym w odniesieniu do tradycyjnego małżeństwa. Wspomniana prawidłowość dotyczy także umów małżeńskich.

Co do regulacji wchodzących w grę przy poszukiwaniu prawa właściwego w kwestii umów małżeńskich (zob. rozdział VII), trzeba zaznaczyć, że normy kolizyjne ustawy PrPrywM odnoszące się do małżeństwa lub małżonków obejmują swym zakresem także związki małżeńskie, o których mowa powyżej². Podobne stanowisko należy zająć w stosunku do Protokołu haskiego z 2007 r.³. Nie ulega też wątpliwości, że rozporządzenie spadkowe obejmuje także sprawy spadkowe małżonków tej samej płci. Ponadto, również jeżeli chodzi o konwencję polsko-francuską z 1967 r., uzasadnione jest uznanie, że w jej zakresie zastosowania mieszczą się także kwestie dotyczące rozpatrywanych tutaj

¹ Zob. P. Twardoch, w: SysPrPryw, t. 20C s. 92. Aktualny wykaz systemów prawnych dopuszczających małżeństwa osób tej samej płci – zob. M. Revillard, *Droit international privé et européen: pratique notariale*, Paris 2018, s. 77–78.

² Tak w odniesieniu do norm kolizyjnych dotyczących zawarcia małżeństwa – W. Popiołek, w: SysPrPryw, t. 20C, s. 41; zob. *tenże*, w: M. Pazdan (red.), PrPrywM Komentarz, s. 421–422; w odniesieniu do norm kolizyjnych z art. 51 i 52 PrPrywM – zob. P. Twardoch, w: M. Pazdan (red.), PrPrywM Komentarz, s. 468, 470.

³ Wprawdzie w samym Protokole pominięto milczeniem zagadnienie jego stosowania względem małżonków tej samej płci, niemniej – jak wskazuje A. Bonomi w raporcie wyjaśniającym – ze stanowiska Komisji II Sesji dyplomatycznej wynika *implicite*, że Protokół może być stosowany w tym zakresie. Określoną wyżej kwestię pozostawiono uznaniu poszczególnych państw. Zob. A. Bonomi, *Rapport explicatif sur le Protocole de La Haye du 23 novembre 2007 sur la loi applicable aux obligations alimentaires*, La Haye 2013, pkt 31. W polskiej doktrynie za stosowaniem Protokołu w odniesieniu do małżonków tej samej płci opowiedziała się w szczególności M. Jagielska oraz – aczkolwiek nie wprost – A. Juryk (zob. M. Jagielska, w: SysPrPryw, t. 20C, s. 639; A. Juryk, w: M. Pazdan (red.), PrPrywM Komentarz, s. 1105).

małżeństw (instytucja małżeństwa osób tej samej płci została wprowadzona do francuskiego porządku prawnego ustawą z 17.5.2013 r.). Trzeba przy tym podkreślić, że takie podejście przyjęto w odpowiedzi ministerialnej udzielonej 21.11.2017 r. przez francuskiego Ministra Sprawiedliwości⁴. Wcześniej dano mu wyraz w okólniku skierowanym przez Ministra Sprawiedliwości do francuskich urzędników stanu cywilnego⁵. Wspomniana odpowiedź ministerialna oparta zaś była na stanowisku francuskiego Sądu kasacyjnego wyrażonym w wyroku z 28.1.2015 r.⁶, dotyczącym konwencji francusko-marokańskiej z 1981 r.⁷

Istotnym zagadnieniem, jakie może wyłonić się w toku oceny umowy małżeńskiej między małżonkami tej samej płci, jest kwestia możliwości wyłączenia zastosowania normy właściwego prawa obcego poprzez uruchomienie klauzuli porządku publicznego. Pytanie o ingerencję *ordre public* nasuwa się w szczególności w świetle normy z art. 18 Konstytucji RP, stanowiącej, że małżeństwo jako związek kobiety i mężczyzny znajduje się pod ochroną i opieką Rzeczypospolitej Polskiej. O ile jednak, ze względu na zasadę różnej płci nupturientów, uznawaną przez większość przedstawicieli doktryny za fundamentalną w polskim prawie⁸, interwencja klauzuli porządku publicznego wchodzi ewentualnie w grę w odniesieniu do zagadnienia możliwości zawarcia związku małżeńskiego przez osoby tej samej płci, o tyle trudno wyobrazić sobie sytuację, w której mogłoby być zasadne uruchomienie *ordre public* z powołaniem się na konstytucyjne ujęcie małżeństwa jako związku kobiety i mężczyzny, gdy przedmiotem oceny jest umowa małżeńska. Należy przy tym zauważyć, że umowy małżeńskie wpisują się w problematykę (szeroko pojętych) stosunków prawnych między małżonkami⁹, a nie zawarcia małżeństwa. Natomiast zagad-

⁴ Zob. Réponse du ministre, JOAN 21 nov. 2017, p. 5752, RCDIP 2018, s. 164 i n.

⁵ Zob. tamże.

⁶ Wyr. francuskiego Sądu kasacyjnego z 28.1.2015 r., Nr skargi 13-50.059, ECLI:FR:C-CASS:2015:C100096, https://www.courdecassation.fr/jurisprudence_2/premiere_chambre_civile_568/96_28_30981.html.

⁷ Convention franco-marocaine, du 10 août 1981, relative au statut des personnes et de la famille et à la coopération judiciaire.

⁸ Zob. W. Popiołek, w: M. Pazdan (red.), PrPrywM Komentarz, s. 440 i powołana tam literatura.

⁹ Na temat poglądu przyjmowanego zgodnie w polskiej doktrynie, w myśl którego „co do zasady skutki prawne małżeństwa ważnego według właściwego prawa, które jednak godzi w podstawowe zasady polskiego porządku prawnego, powinny być uznawane w Polsce” – zob. W. Popiołek, w: M. Pazdan (red.), PrPrywM Komentarz, s. 441–442. Zob. też M. Zachariasiewicz, w: SysPrPryw, t. 20A, s. 496; *tenże*, Klauzula porządku publicznego jako instrument ochrony materialnoprawnych interesów i wartości *fori*, Warszawa 2018, s. 406. Autor ten odniósł się w szczególności do

nienie zawarcia małżeństwa występuje w tym kontekście jako kwestia wstępna. Względem kwestii wstępnej tymczasem nie należy – co do zasady – stosować klauzuli porządku publicznego¹⁰. Jednocześnie warto przytoczyć pogląd wyrażony przez *W. Popiołka*, zgodnie z którym przepis art. 18 Konstytucji RP „nie ustanawia zasady heteroseksualności małżeństwa, a jedynie deklaruje ochronę i opiekę dla takich małżeństw, nie wykluczając przez to małżeństw jedнопłciowych”. Wspomniany autor zauważa przy tym: „taka ochrona wymaga działań pozytywnych, a nie negatywnych, polegających na ograniczaniu bądź eliminowaniu takich związków”. Jak zaś czytamy dalej: „[o]koliczność, że prawo polskie dopuszcza jedynie małżeństwa heteroseksualne nie oznacza, sama przez się, że stanowi to wyraz fundamentalnej zasady porządku publicznego”¹¹.

takich skutków małżeństwa osób tej samej płci, jak dziedziczenie po małżonku czy wspólność majątkowa małżeńska.

¹⁰ Zob. *W. Popiołek*, w: *M. Pazdan* (red.), *PrPrywM Komentarz*, s. 442 i powołana tam literatura.

¹¹ *W. Popiołek*, w: *M. Pazdan* (red.), *PrPrywM Komentarz*, s. 441. Por. pogląd, który przeważał w toku dyskusji podczas prac sejmowych nad ustawą *PrPrywM*. Wypada przypomnieć, iż dyskutowano wówczas nad propozycją wprowadzenia do tejże ustawy przepisu definiującego małżeństwo jako związek kobiety i mężczyzny oraz zakazującego stosowania obcych przepisów regulujących związki osób tej samej płci. I tak, zgodnie ze wspomnianym poglądem „art. 18 Konstytucji wyraża normę stanowiącą podstawową zasadę polskiego porządku prawnego w rozumieniu art. 7 ustawy z 2011 r. [dotyczącego klauzuli porządku publicznego], co czyni zbędnym zamieszczenie w tej ustawie szczególnego przepisu przewidującego niedopuszczalność stosowania w Polsce zagranicznych przepisów dotyczących podobnych do małżeństwa związków osób tej samej płci” (*A. Mączyński*, Nowa regulacja międzynarodowego prawa rodzinnego, w: *A. Dańko-Roesler*, *A. Oleszko*, *R. Pastuszko* (red.), *Rozprawy z prawa prywatnego oraz notarialnego. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Maksymilianowi Pazdanowi*, Warszawa 2014, s. 242). Zob. też wypowiedź *M. Pilicha*, w której autor ten podnosi: „Na podstawie art. 18 Konstytucji jako podstawową zasadę polskiego porządku prawnego można oznaczyć ochronę małżeństwa i rodziny, które ustrojodawca uznaje za mające podstawę tylko w związku dwojga ludzi różnej płci”. *M. Pilich* wskazuje przy tym na „silnie akcentowaną w naszej doktrynie wykluczającą funkcję art. 18 Konstytucji”, mającą uzasadniać interwencję klauzuli porządku publicznego w odniesieniu do obcych norm merytorycznych dotyczących małżeństwa osób tej samej płci (zob. *tenże*, *Związki quasi-małżeńskie w polskim prawie prywatnym międzynarodowym*, *PiP* 2011, Nr 2, s. 93–94).

Rozdział III. Ketuba oraz mużulmańskie akty małżeństwa

Kwalifikacja aktów opartych na prawie wyznaniowym, takich jak żydowska ketuba, zawierana pomiędzy nupturientami przy wstępowaniu w związek małżeński w formie wyznaniowej, nastęrcza sporo trudności. Źródłem wątpliwości w przypadku ketuby jest w szczególności fakt, iż akty tego rodzaju obejmują takie elementy, jak określenie tożsamości stron, postanowienia nakładające na męża obowiązki o charakterze moralnym względem żony oraz postanowienia odnoszące się do spraw natury majątkowej. Wśród tych ostatnio wymienionych postanowień jedne polegają na ustanowieniu posagu, inne na określeniu ustroju majątkowego. W grę wchodzi w tym kontekście ustrój *Takana 5710* (ustanawiany jest on na ogół w ketubach zawieranych w Maroku), ustrój kastylijski¹ – *Mégorachime de Castille* lub „ustrój stosowany w odniesieniu do Izraelitów”². Najczęściej jednak brak w ketubie wskazania małżeńskiego ustroju majątkowego³.

Podobnie, złożony charakter mają akty małżeństwa powstające przy zawieraniu małżeństw mużulmańskich⁴. Mianowicie, oprócz tego, że potwierdzają zawarcie związku małżeńskiego, obejmują one ustanowienie przez męża po-

¹ Ustrój ten nie wpływa na stosunki majątkowe małżonków w czasie trwania małżeństwa. Dopiero w razie jego rozwiązania przez śmierć małżonka dobra majątkowe małżonków są ujmowane łącznie i dzielone na połowę pomiędzy małżonka pozostalego przy życiu i spadkobierców.

² Ustalenie desygnatu tego określenia jest problematyczne. Niemniej na ogół przyjmuje się, że chodzi tu o ustrój rozdzielnosci znany prawu izraelskiemu.

³ Zob. G. *Khairallah*, La volonté dans le droit international privé commun des régimes matrimoniaux, w: *Mélanges en l'honneur de Mariel Revillard: liber amicorum*, Paris 2007, s. 200; zob. też orzeczenie francuskiego Sądu kasacyjnego z 19.12.2012 r., Nr skargi 12-16.633; na temat tego orzeczenia – zob. J. *Hauser*, S. *Sana-Chaille de Nere*, w: M. *Cresp*, M. *Ho-Dac* (red.), *Droit de la famille. Droits français, européen, international et comparé*, Bruxelles 2018, s. 182–183.

⁴ Zob. m.in. uwagi na temat natury prawnej mużulmańskiego aktu małżeństwa przedstawione z perspektywy doktryny libańskiej przez I. *Najjara – tenże*, *Droit patrimonial de la famille. Droit matrimonial – succession*, Beyrouth 2012, s. 27–29. Przywołany autor podkreśla w szczególności, że ustanowienie „mahru” nie jest wyborem małżeńskiego ustroju majątkowego.

sagu („maher”, „sadak”) na rzecz żony⁵, przy czym J.A. Talpis wskazuje, że tego rodzaju akty mogą się ograniczać do odwołania się do reżimu określonego jako „reżim małżeński: przepisy Koranu i Sunny”, który utożsamiany jest przez wspomnianego autora z ustrojem rozdzielności majątkowej⁶.

W świetle powyższego wyłania się zatem pytanie: czy można przyjąć, że w opisanych aktach ujęta jest też małżeńska umowa majątkowa?

Francuski Sąd kasacyjny, poczynszy – jak się wydaje – od wyroku z 6.7.1988 r., dotyczącego ketuby, w której małżonkowie wybrali ustrój kastylijski, uznaje ketubę za równoważną małżeńskiej umowie majątkowej⁷, nawet jeśli oceniana ketuba nie obejmuje żadnego odniesienia do małżeńskiego ustroju majątkowego. W podobnym duchu utrzymane były orzeczenia Sądu kasacyjnego z 2.12.1997 r. oraz z 7.4.1998 r., dotyczące aktów małżeństwa, w ramach których ustanowiony został przez męża posąg na rzecz żony⁸. W wyroku z 28.3.2012 r. Sąd kasacyjny przychylnie odniósł się jednak do stanowiska zajętego przez Sąd apelacyjny, który orzekł, że akt obejmujący ustanowienie posagu (*maher*), zawarty przez nupturientów wstępujących w związek małżeński w Iranie, nie ma charakteru majątkowej umowy małżeńskiej, ponieważ postanowienia tego aktu są doniosłe wyłącznie dla spełnienia przesłanek ważności małżeństwa⁹. Podejście to zostało uznane za trafne m.in. przez M. Re-

⁵ Na temat treści ketuby oraz muzułmańskich aktów małżeństwa – zob. P. Gannagé, Les sociétés multicommunautaires face à l'évolution du droit international privé de la famille, Droit international privé: travaux du Comité français de droit international privé, Année 1997–1998, Paris 1999, s. 310; P. Courbe, H. Chanteloup, Droit international privé, Recueil Dalloz 2005, s. 1192 i n.; G. Khairallah, La volonté dans le droit international privé commun des régimes matrimoniaux, w: Mélanges en l'honneur de Mariel Revillard: liber amicorum, Paris 2007, s. 200–201; J.A. Talpis, L'accommodement raisonnable en droit international privé québécois, Canada 2009, s. 28–29; M. Revillard, Loi applicable au régime matrimonial d'époux mariés sans contrat avant le 1er septembre 1992, Defrénois 30 mai 2012, n°10, s. 519 i n.

⁶ J.A. Talpis, L'accommodement raisonnable en droit international privé québécois, Canada 2009, s. 28.

⁷ Zob. też orzeczenie Sądu kasacyjnego z 26.9.2012 r., Nr skargi 11-20.463, <https://www.legifrance.gouv.fr/affichJuriJudi.do?oldAction=rechJuriJudi&idTexte=JURITEXT000026433444&fastReqId=812416495&fastPos=1>.

⁸ Zob. G. Khairallah, La volonté dans le droit international privé commun des régimes matrimoniaux, w: Mélanges en l'honneur de Mariel Revillard: liber amicorum, Paris 2007, s. 201 i n. Zob. też P. Courbe, H. Chanteloup, Droit international privé, Recueil Dalloz 2005, s. 1192 i n.

⁹ Cass. civ. 1re, 28 mars 2012 (Nr skargi 11-12.940 11-12.995), <https://www.legifrance.gouv.fr/affichJuriJudi.do?idTexte=JURITEXT000025603203>.

villard¹⁰. Odpowiada ono również kwalifikacji przedstawionej wcześniej przez G. Khairallaha¹¹.

W USA w wielu spośród wydanych orzeczeń muzułmańskie akty małżeństwa obejmujące ustanowienie *mahr*u utożsamiono z umowami przedmałżeńskimi¹². Jednak w piśmiennictwie podkreśla się, że ocena wspomnianych wyżej aktów, opartych na prawie muzułmańskim, podobnie jak i ocena żydowskiej ketuby, sprawiają sporo trudności. Istotne znaczenie ma w tym kontekście w szczególności fakt, iż często niejasne jest to, czy wolą nupturientów było, by zawarty przez nich akt wywołał skutki w sferze „prawa świeckiego”¹³.

Gdy chodzi o orzecznictwo sądów kanadyjskich, w odniesieniu do rozważanej tutaj kwestii wskazuje się w literaturze w szczególności na decyzje wydane przez:

- Ontario Court of Justice w sprawie *Khan v. Khan* w 2004 r.¹⁴;
- British Columbia Supreme Court w sprawie *Amlani v. Hirani* w 2000 r.¹⁵ oraz w sprawie *N.M.M. v. N.S.M.* w 2004 r.¹⁶;
- Sąd apelacyjny Quebecu w sprawie *Droit de la famille* 1466¹⁷.

We wszystkich wymienionych wyżej orzeczeniach muzułmańskie akty małżeństwa zakwalifikowane zostały jako umowy małżeńskie. Nie brak jednak decyzji, w których sąd zajął odmienne stanowisko¹⁸.

Warto też odnotować, że w doktrynie, na tle prawa Quebecu, za tym, by akty omawianego rodzaju traktować na potrzeby prawa prywatnego międzynarodowego jako majątkowe umowy małżeńskie, zdecydowanie opowiedział J.A. Talpis¹⁹.

¹⁰ M. Revillard, *Loi applicable au régime matrimonial d'époux mariés sans contrat avant le 1er septembre 1992*, Defrénois 30 mai 2012, n°10, s. 519 i n.

¹¹ Zob. G. Khairallah, *La volonté dans le droit international privé commun des régimes matrimoniaux*, w: *Mélanges en l'honneur de Mariel Revillard: liber amicorum*, Paris 2007, s. 203.

¹² Zob. J.A. Talpis, *L'accommodement raisonnable en droit international privé québécois*, Canada 2009, s. 30–31, przyp. 69.

¹³ Zob. A. Laquer Estin, *Marriage and Divorce Conflicts in International Perspective*, Duke Journal of Comparative and International Law 2017, vol. 27, s. 515.

¹⁴ *Khan v. Khan* (2005) ONCJ 155 (Ont. C.J.).

¹⁵ *Amlani v. Hirani* (2000) BCSC, no 1653.

¹⁶ *N.M.M. v. N.S.M.*, (2004) BCSC, no 346.

¹⁷ *Droit de la Famille-1466* (1991), <http://citoyens.soquij.qc.ca/php/decision.php?ID=6C96A89ABBBDC955A2D34D936C55E1B&page=1>.

¹⁸ Zob. orzeczenie Ontario Court of Justice *Kaddoura v. Hammoud* (1998) Carswell, Ont 4747 (Ont. C.J.).

¹⁹ J.A. Talpis, *L'accommodement raisonnable en droit international privé québécois*, Canada 2009, s. 33–34.

Na tle niemieckiego prawa kolizyjnego interesujący jest w szczególności pogląd wyrażony przez *P. Winklera von Mohrenfelsa*. Otóż zdaniem tego autora ketuba stanowi umowę rodzinnoprawną o charakterze *sui generis* i jako taka winna zostać przyporządkowana do statutu ogólnych skutków małżeństwa z chwili zawarcia związku małżeńskiego²⁰.

Powracając do postawionego wcześniej pytania, należy stwierdzić, że w świetle polskiego prawa prywatnego międzynarodowego kwalifikacja aktów analizowanego rodzaju powinna być zróżnicowana, w szczególności w zależności od tego, z jakimi postanowieniami mamy do czynienia. I tak – przy założeniu, że intencją nupturientów było wywołanie skutków w sferze „prawa świeckiego” – w zakresie postanowień ketuby wskazujących, że „małżeństwo zawierane jest pod rządem” reżimu takiego jak wspomniane wyżej: *Takana 5710, Mégorachime de Castille* czy też „ustrój stosowany w odniesieniu do Izraelitów”, na tle *PrPrywM* uzasadnione jest zakwalifikowanie rozpatrywanego aktu jako małżeńskiej umowy majątkowej w ujęciu regulacji z art. 52 ust. 2 *PrPrywM* (na temat znaczenia określonego wyżej wskazania dla ustalenia istnienia wyboru prawa – zob. rozdział VIII). Natomiast o tyle, o ile dany akt oparty na prawie wyznaniowym obejmuje elementy wpisujące się w problematykę przesłanek ważności małżeństwa, takie jak – w przypadku muzułmańskich aktów małżeństwa – ustanowienie *mahru*, za miarodajną powinno się uznać normę z art. 48 *PrPrywM*.

²⁰ *P. Winkler von Mohrenfels*, w: *J. v. Hein* (red.), *Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch Band 10 Internationales Privatrecht I*, München 2015, komentarz do art. 17, Nb 63.

Rozdział IV. Umowy małżeńskie w obcym prawie prywatnym międzynarodowym

§ 1. Europa kontynentalna i Ameryka Południowa – unormowania właściwości prawa w zakresie małżeńskich umów majątkowych

W systemach prawnych poszczególnych państw rzadko spotyka się odrębne normy wskazujące prawo właściwe dla małżeńskich umów majątkowych. Najczęściej bowiem kwestia dopuszczalności, ważności materialnej oraz skutków takich umów ujęta jest w ramach zakresu zastosowania statutu małżeńskiego ustroju majątkowego (czy też statutu stosunków majątkowych między małżonkami), przy czym w niektórych krajowych oraz w niektórych międzynarodowych aktach normatywnych występują szczególnie normy kolizyjne odnoszące się do formy małżeńskiej umowy majątkowej.

Odrębną regułą kolizyjną odnoszącą się do małżeńskiej umowy majątkowej wprowadził w szczególności ustawodawca hiszpański. I tak, zgodnie z normą z art. 9.3. KC hiszp. umowy, w drodze których ustanawia się lub modyfikuje małżeński ustrój majątkowy lub też zastępuje jeden małżeński ustrój majątkowy innym, „są ważne, jeśli są zgodne albo z prawem rządzącym skutkami małżeństwa, albo z prawem ojczystym lub prawem miejsca zwykłego pobytu którejkolwiek ze stron z chwili zawarcia umowy”. Podobnie, osobną normę wyznaczającą prawo właściwe dla „umów małżeńskich” (*las convenciones matrimoniales*) przyjęto w ustawodawstwie argentyńskim (art. 2625 KCiH argent.), przy czym wyraźnie uściślono, że chodzi o umowy, które regulują stosunki prawne małżonków w odniesieniu do ich dóbr majątkowych. Zwraca uwagę fakt, iż reżim kolizyjnoprawny zróżnicowano w zależności od tego, czy umowa została zawarta przed czy po wstąpieniu w związek małżeński (z takim rozwiązaniem stykamy się też w prawie szwedzkim, o którym mowa poniżej).

I tak, w pierwszym przypadku właściwe jest prawo pierwszego „domicylu małżeńskiego”, w drugim zaś – prawo „domicylu małżeńskiego” z chwili zawarcia umowy¹.

Oddzielną regulację wskazującą statut małżeńskiej umowy majątkowej ustanowiono także w § 21 ust. 2 SłowU oraz w § 49 ust. 4 CzesU. W myśl pierwszej z wymienionych norm właściwe jest prawo miarodajne dla stosunków majątkowych małżonków w chwili zawarcia umowy. Podobnie sformułowana jest norma czeska odnosząca się do sytuacji, w której nie dokonano wyboru prawa. Należy jednak zauważyć, że w świetle regulacji słowackiej w rozpatrywanym zakresie prymat ma wspólne prawo ojczyście małżonków (§ 21 ust. 2 w zw. z ust. 1 SłowU), natomiast w ramach unormowania czeskiego na najwyższym stopniu kaskady znajduje się prawo wspólnego miejsca zwykłego pobytu małżonków (§ 49 ust. 4 w zw. z ust. 3 CzesU).

W rozważanym kontekście należy również wspomnieć o regulacji z § 5 szwedzkiej ustawy (1990:272) o sprawach międzynarodowych dotyczących stosunków majątkowych między małżonkami i między konkubentami. Unormowanie to odnosi się do ważności (zarówno formalnej, jak i materialnej):

- umów przedmałżeńskich,
- małżeńskich i partnerskich umów majątkowych oraz
- umów dotyczących stosunków majątkowych konkubentów².

Osobna regulacja poświęcona małżeńskim umowom majątkowym znalazła się też w art. 6 konwencji polsko-francuskiej z 1967 r. oraz w art. 26 konwencji polsko-austriackiej z 1963 r.

Natomiast w art. 53 KC port. wprowadzie łącznie uregulowano właściwość prawa w odniesieniu do „treści i skutków umów przedmałżeńskich” oraz „ustroju majątkowego, ustawowego i umownego”, niemniej każdą z tych kategorii wyraźnie wyszczególniono w ramach określenia zakresu zastosowania wspomnianej regulacji.

Z kolei w krajowym prawie kolizyjnym takich państw jak: Belgia, Niemcy, Rumunia, Szwajcaria, Wenezuela czy Włochy spotykamy rozwiązanie, w świe-

¹ Na ten temat – zob. A. Dreyzin de Klor, Argentina, Supplement 48 (2016), w: B. Verschraegen (red.), International Encyclopaedia for Private International Law, Alphen aan den Rijn 2015, s. 107. Por. dawny stan prawny – A.E. Colombres, El régimen matrimonial de bienes en el derecho internacional privado. Doctrina y derecho comparado. Doctrina, legislación y jurisprudencia argentina, San Miguel de Tucuman 1953, s. 81 i n.; C. Rueda, De la validez del contrato nupcial extranjero, Argentina 1957, s. 23 i n.

² Na ten temat – zob. M. Bogdan, Sweden, w: B. Verschraegen (red.), International Encyclopaedia for Private International Law, Alphen aan den Rijn 2015, s. 96.

tle którego problematyka dopuszczalności, ważności materialnej oraz skutków małżeńskiej umowy majątkowej wpisuje się w zasięg statutu małżeńskiego ustroju majątkowego (czy też statutu skutków majątkowych małżeństwa czy wreszcie statutu stosunków majątkowych między małżonkami). Podobnie jest w przypadku Konwencji haskiej z 1978 r. oraz rozporządzenia Nr 2016/1103. Wypada przy tym dodać, że w prawie prywatnym międzynarodowym rumuńskim i szwajcarskim, a także w określonych wyżej międzynarodowych aktach normatywnych ustanowiono osobne unormowanie dotyczące formy małżeńskiej umowy majątkowej (zob. art. 2594 KC rum., art. 56 SzwajcU, art. 12 Konwencji haskiej z 1978 r., art. 25 rozporządzenia Nr 2016/1103; na temat tych dwóch ostatnio wspomnianych regulacji – zob. rozdział XII).

W razie gdy wskazanie prawa właściwego dla małżeńskiej umowy majątkowej następuje ze strony którejś z norm z art. 51 w zw. z art. 52 ust. 2 zd. 2 *PrPrywM* (które to normy posługują się łącznikami obiektywnymi), trzeba się liczyć z dojsiem do głosu odesłania zwrotnego. Dotyczy to w szczególności sytuacji, gdy w ramach miarodajnej w danym przypadku normy kolizyjnej prawa wskazanego występuje określnik nominalny lub subokreślnik temporalny inny niż w ramach polskiej normy kolizyjnej, ze strony której nastąpiło wskazanie. Na tej zasadzie z odesłaniem zwrotnym możemy mieć do czynienia m.in. na tle następujących unormowań: z § 5 w zw. z § 4 szwedzkiej ustawy 1990:272, z art. 51 BelgU, z art. 54 SzwajcU, z art. 2625 KCiH argent. czy też z art. 22 WenezU³. Ponadto – z wyłączeniem sytuacji objętych zakresem zastosowania konwencji bilateralnych⁴ – wówczas gdy polska norma kolizyjna prowadzi do któregoś z państw uczestniczących we wzmocnionej współpracy w dziedzinie małżeńskich ustrojów majątkowych, w grę wchodzi odesłanie (do polskiego systemu prawnego) ze strony normy z art. 26 ust. 1 rozporządzenia Nr 2016/1103⁵.

Mechanizm odesłania nie znajduje zastosowania w przypadku, gdy wskazanie prawa właściwego nastąpiło w drodze wyboru prawa (art. 5 ust. 2 pkt 1

³ Szczegółowy przegląd unormowań kolizyjnych przyjętych w poszczególnych państwach w odniesieniu do stosunków majątkowych (i osobistych) między małżonkami oraz małżeńskich umów majątkowych – zob. *P. Twardoch*, w: *SysPrPryw*, t. 20C, s. 93–108.

⁴ Zważywszy na cel regulacji konwencji bilateralnych, należy przyjąć, że zamieszczone w tych konwencjach przepisy kolizyjne wskazują wprost prawo merytoryczne danego państwa. Zob. *W. Popiołek*, w: *SysPrPryw*, t. 20A, s. 380 i powołana tam literatura.

⁵ Na ten temat szczegółowo: *P. Twardoch*, Stosowanie przepisów rozporządzenia Nr 2016/1103 w sprawie małżeńskich ustrojów majątkowych na podstawie polskich norm o odesłaniu, w: *Prawo prywatne wobec wyzwań współczesności*: księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Leszkowi Ogiegle, Warszawa 2017, s. 489 i n.

PrPrywM; problematyce *professionis iuris* poświęcono rozdział VIII). Dojście do głosu odesłania jest też wyłączone, gdy chodzi o formę małżeńskiej umowy majątkowej (zob. art. 5 ust. 2 pkt 2 PrPrywM). Ponadto, należy pamiętać, że w przepisie art. 5 ust. 1 PrPrywM, stanowiącym podstawę uwzględnienia odesłania, posłużono się określeniem „prawo obce każe stosować”. W świetle tego przepisu rolę normy odsyłającej może więc odegrać wyłącznie taka norma, która w sposób wystarczająco kategoriyczny wskazuje polskie prawo jako właściwe⁶. W szczególności zatem – wobec braku wystarczającego stopnia kategoriyczności – powinno się wykluczyć odesłanie ze strony unormowania obcego, w ramach którego wskazanie prawa właściwego ma postać pełnej alternatywy (dotyczy to np. regulacji z art. 9.3 KC hiszp., którą doktryna hiszpańska uznaje wprowadzić z jednej strony za przepis przesądzający *implicite* o dopuszczalności wyboru prawa i jej granicach, z drugiej jednak – za unormowanie „zorientowane materialnoprawnie”, skonstruowane na zasadzie alternatywy po to, by sprzyjało ono ważności małżeńskich umów majątkowych⁷).

§ 2. USA i Anglia

Jak zauważa A. Laquer Estin, w czasie, gdy tworzony był Restatement of the Conflict of Laws (Second), zakres przedmiotowy umów małżeńskich w USA ograniczał się do regulacji dotyczących dziedziczenia oraz do wskazania prawa, które miało być właściwe w odniesieniu do przedmiotów majątkowych (ruchomości i nieruchomości) nabytych przez małżonków w czasie trwania małżeństwa. Skutki wywierane przez umowę małżeńską w sferze interesów małżonków dotyczących nieruchomości, zgodnie z założeniem przyjętym przez twórców the Second Restatement, miały podlegać – przy zastosowaniu ogólnych reguł z § 187 i 188, odnoszących się do umów – *legi rei sitae*. Nie uwzględniono wówczas szerszego spektrum materii, jakie po 1970 r.⁸ stały się przedmiotem regulacji w ramach umów małżeńskich. Wobec takiego stanu rzeczy amerykańskie sądy podążały w odniesieniu do umów małżeń-

⁶ Szerzej na ten temat: P. Twardoch, Stosowanie przepisów rozporządzenia Nr 2016/1103 w sprawie małżeńskich ustrojów majątkowych na podstawie polskich norm o odesłaniu, w: Prawo prywatne wobec wyzwań współczesności: księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Leszkowi Ogiegle, Warszawa 2017, s. 498 i n.

⁷ Zob. A.-L. Calvo Caravaca, J. Carrascosa González, w: A.-L. Calvo Caravaca, J. Carrascosa González (red.), Derecho Internacional Privado, t. II, Granada 2016, s. 207–209.

⁸ Zob. uwagi w rozdziale I.

skich i przedmażeńskich za rozwiązaniem przyjętym w § 187 i 188, dotyczącym umów w ogólności⁹. Wypada w tym miejscu wyjaśnić, że z normy zamieszczonej w § 186 wynika dopuszczalność wyboru przez strony prawa właściwego dla ich praw i obowiązków umownych, przy czym w § 187 określono, kiedy prawo wybrane przez strony znajduje zastosowanie. W braku natomiast *professionis iuris*, zgodnie z normą z § 188 ust. 1 prawa i obowiązki stron umowy podlegają prawu, które w odniesieniu do określonej kwestii (*an issue in contract*) wykazuje najbardziej doniosły związek z transakcją i ze stronami w świetle unormowania z art. 6 [w ust. 2 tej ostatnio wspomnianej regulacji ustanowiono zasady kierunkowe (*policies*), które sąd winien mieć na uwadze przy poszukiwaniu prawa właściwego w braku federalnych reguł kolizyjnych oraz statutowych reguł kolizyjnych danego stanu¹⁰; z kolei w § 188 ust. 2 skonkretyzowano, jakie okoliczności winno się uwzględniać, stosując zasady z art. 6 przy ustalaniu prawa właściwego dla danej kwestii].

Na ogół, amerykańskie sądy, oceniając ważność umowy małżeńskiej lub przedmażeńskiej lub też dokonując wykładni takiej umowy, respektują klauzule wyboru prawa zamieszczone w umowie¹¹. Ilustrując tę prawidłowość, wymienia się w literaturze:

- 1) orzeczenie w sprawie *Norris v. Norris* z 1980 r.¹², w którym Sąd apelacyjny Dystryktu Kolumbii zgodnie z wolą stron wyrażoną w umowie przedmażeńskiej zastosował przy ocenie ważności tej umowy prawo stanu Floryda;
- 2) orzeczenie w sprawie *Nanini v. Nanini* z 1990 r.¹³, w którym Sąd apelacyjny Arizony zastosował na podstawie wskazania dokonanego przez strony w umowie małżeńskiej prawo stanu Illinois;

⁹ A. Laquer Estin, *Marriage and Divorce*, s. 513–514. Por. B.R. Turner, L.W. Morgan, *Attacking and Defending Marital Agreements*, USA 2012, s. 444–446.

¹⁰ Wśród elementów, które powinny być uwzględniane przez sąd przy ustalaniu prawa właściwego, wymieniono: potrzeby międzystanowego i międzynarodowego systemu, odpowiednie *policies fori*, odpowiednie *policies* innych zainteresowanych stanów (państw) oraz doniosłe interesy tych stanów (państw), ochronę usprawiedliwionych oczekiwań, podstawowe *policies* dla danej dziedziny prawa, pewność, przewidywalność i harmonię rozstrzygnięć oraz prostotę rozwiązań kolizyjnych. Na ten temat – zob. M.A. Zachariasiewicz, w: SysPrPryw, t. 20A, s. 70.

¹¹ Zob. A. Laquer Estin, *Marriage and Divorce*, s. 514.

¹² 419 A.2d 982, 984 (D.C. 1980), <https://law.justia.com/cases/district-of-columbia/court-of-appeals/1980/79-669-3.html>.

¹³ 802 P.2d 438, 441 (Ariz. Ct. App. 1990), <https://www.courtlistener.com/opinion/1351554/nanini-v-nanini/>.

- 3) orzeczenie *Supreme Court* stanu Wyoming w sprawie *Bradley v. Bradley* z 2007 r.¹⁴, w którym sąd zastosował prawo stanu Minnesota zgodnie z klauzulą wyboru prawa zamieszczoną w umowie przedmałżeńskiej.

Zwraca się też w tym kontekście uwagę na orzeczenie w sprawie *Fernandez v. Fernandez* z 1961 r.¹⁵, w którym, kierując się wolą stron, w tym postanowieniem zamieszczonym w umowie przedmałżeńskiej, zgodnie z którym „w jakiegokolwiek sytuacji nieprzewidzianej w [...] umowie” miarodajne są odpowiednie przepisy meksykańskiego kodeksu cywilnego, Sąd apelacyjny Kalifornii zastosował przy ocenie ważności owej umowy prawo Meksyku¹⁶.

Wybór prawa właściwego w odniesieniu do umowy (przed)małżeńskiej wyraźnie przewidują normy § 3 lit. a pkt 7 Uniform Premarital Agreement Act z 1983 r. oraz § 4 pkt 1 Uniform Premarital and Marital Agreements Act z 2012 r. (zob. rozdział V), przy czym w przypadku tego ostatniego aktu widać silną inspirację rozwiązaniem przyjętym w § 186–188 the Second Restatement. Godna uwagi jest także reguła ukształtowana przez orzecznictwo w stanie Nowy York. Otóż zgodnie z nią strony mogą wybrać w umowie małżeńskiej prawo, które w świetle rozsądnej oceny wykazuje dostateczny związek ze stronami lub umową (*bears a reasonable relationship to the parties or the transaction*)¹⁷.

A. *Laquer Estin* podnosi, że w braku *professionis iuris*, sądy w USA skłaniają się ku stosowaniu prawa *fori*, zakładając, że wykazuje ono najbardziej doniosłe powiązanie ze stronami¹⁸. Autorka ta przywołuje tytułem przykładu m.in.

¹⁴ 164 P.3d 537, 540-544 (Wyo. 2007). Tekst orzeczenia dostępny na stronie: <https://caselaw.findlaw.com/wy-supreme-court/1462769.html>.

¹⁵ 15 Cal. Rptr. 374 (Cal. Ct. App. 1961). Tekst orzeczenia dostępny na stronie: <https://law.justia.com/cases/california/court-of-appeal/2d/194/782.html>.

¹⁶ Zob. I.M. Ellman, Marital Agreements and Private Autonomy in the United States, w: J.M. Scherpe (red.), Marital Agreements, s. 441; A. Laquer Estin, Marriage and Divorce, s. 514, przyp. 187.

¹⁷ J.M. Teitler, N.W. Lobenthal, P. Getzels, Family law in the United States: New York: overview, w: Family Global Guide 2017, [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/1-571-0269?navId=B940DE11092E5C06048D05E6ABE10E77&comp=pluk&transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\)#co_anchor_a526379](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/1-571-0269?navId=B940DE11092E5C06048D05E6ABE10E77&comp=pluk&transitionType=Default&contextData=(sc.Default)#co_anchor_a526379).

¹⁸ A. Laquer Estin, Marriage and Divorce, s. 514–515. Zob. też I.M. Ellman, Marital Agreements and Private Autonomy in the United States, w: J.M. Scherpe (red.), Marital Agreements, s. 442. Autor ten jako przyczynę częstego stosowania przez amerykańskie sądy *legis fori* wskazuje jednak bierność stron w odniesieniu do kwestii ustalenia właściwości prawa. Por. też powołaną tam literaturę.

orzeczenie *Supreme Court of Hawaii* w sprawie *Lewis v. Lewis* z 1988 r.¹⁹ (sąd przyjął w nim, że kwestia skuteczności ocenianej umowy przedmałżeńskiej podlega nie prawu stanu Nowy York, gdzie strony wstąpiły w związek małżeński i zawarły umowę przedmałżeńską, lecz prawu hawajskiemu; w orzeczeniu wskazano przy tym szereg okoliczności faktycznych mających przemawiać za właściwością tego ostatnio wspomnianego prawa; i tak, wymieniono w tym kontekście: 1) fakt, iż na Hawajach położona była najbardziej wartościowa nieruchomość wchodząca w grę przy rozliczeniach związanych z rozwodem; 2) okoliczność, iż żona stale zamieszkiwała na Hawajach, przy czym należy zaznaczyć, iż miało to miejsce począwszy od daty przypadającej na 3 lata przed rozwodem; oraz 3) fakt, iż mąż był w tym stanie rezydentem, przy czym trzeba zauważyć, że data początkowa istnienia tego powiązania przypadła na dwa i pół roku przed rozwodem).

Warto także zwrócić uwagę na orzeczenie w sprawie *Estate of Davis* z 2004 r.²⁰, w którym Sąd apelacyjny stanu Tennessee odstąpił od zasady właściwości *legis loci actus*, przyjmowanej w odniesieniu do sporów wyłaniających się na tle umów, na rzecz zastosowania własnego prawa, powołując się na porządek publiczny (*public policy*) *fori*. I tak, sąd ten uznał, że norma dotycząca zrzeczenia się przez małżonka praw przysługujących mu po śmierci współmałżonka ustanowiona w prawie stanu Floryda, będącego w rozpatrywanej sprawie prawem *loci actus*, narusza istotną zasadę porządku prawnego stanu Tennessee, i w rezultacie zamiast prawa Florydy zastosował prawo Tennessee.

Przykłady zastosowania prawa *fori* odnajdujemy także w orzeczeniach wydanych przez amerykańskie sądy w sprawach dotyczących umów (przed)małżeńskich zawartych za granicą²¹. W tym kontekście godne uwagi jest w szczególności orzeczenie nowojorskiego Sądu apelacyjnego zapadłe w sprawie *Van Kipnis v. Van Kipnis* w 2007 r.²² Otóż sprawa ta dotyczyła umowy przedmałżeńskiej zawartej we Francji między obywatelką Kanady i obywatelem USA. W rozpatrywanej umowie strony ustanowiły ustrój rozdzielności majątkowej

¹⁹ 748 P.2d 1362, 1365 (Haw. 1988), <https://law.justia.com/cases/hawaii/supreme-court/1988/10820-2.html>.

²⁰ 184 S.W.3d 231, 236–37 (Tenn. Ct. App. 2004), <https://caselaw.findlaw.com/tn-court-of-appeals/1193683.html>. W rozważanym kontekście szczególnie istotny jest następujący fragment uzasadnienia: *With all due respect to the legislature of Florida, section 732.702 of the Florida code violates a substantially important public policy of the State of Tennessee.*

²¹ A. Laquer Estin, *Marriage and Divorce*, s. 515.

²² 900 N.E. 2d 977 (N.Y. 2008), <https://caselaw.findlaw.com/ny-supreme-court-appellate-division/1181218.html>.

przewidziany we francuskim kodeksie cywilnym. Krótko po zawarciu małżeństwa małżonkowie przeprowadzili się do Nowego Yorku, gdzie zamieszkiwali następnie przez 38 lat. Nie zagłębiając się w poszukiwanie prawa właściwego, sąd dokonał oceny umowy przedmałżeńskiej wedle przepisów Domestic Relations Law, a więc aktu obowiązującego w stanie Nowy York. Podobnie w orzeczeniu wydanym w sprawie *Stawski v. Stawski* w 2007 r.²³ Sąd apelacyjny w Nowym Yorku, nie wnikając w kwestię właściwości prawa, oparł się na regułach dotyczących ważności (w tym podważania ważności) umowy przedmałżeńskiej ukształtowanych w stanie Nowy York. W tym przypadku przedmiotem sprawy była umowa przedmałżeńska, zawarta w Niemczech pomiędzy obywatelką amerykańską i obywatelem niemieckim, w której strony ustanowiły ustrój rozdzielności majątkowej „zgodnie z prawem niemieckim” (*in accordance with German law*).

Z kolei jako przykład decyzji, w której sąd zastosował *legem loci contractus*, warto wymienić chociażby orzeczenie Sądu apelacyjnego Płn. Karoliny wydane w sprawie *Muchmore v. Trask* w 2008 r.²⁴ W orzeczeniu tym sąd przyjął właściwość prawa miejsca zawarcia umowy w odniesieniu do ważności zrzeczenia się w umowie przedmałżeńskiej prawa do alimentacji. W rezultacie zastosowane zostało prawo kalifornijskie. Podobnie, prawo stanu, w którym umowa została zawarta, tj. stanu Kalifornia, uznano za właściwe w odniesieniu do umowy przedmałżeńskiej w orzeczeniu *Supreme Court of Vermont* wydanym w sprawie *Gamache v. Smurro* w 2006 r.²⁵ (w szczególności, chodziło tu o ważność i interpretację umowy). Zob. też przykład podany w rozdziale VI.

*

Sądy angielskie – co istotne w odniesieniu do umów (przed)małżeńskich regulujących następstwa rozstania małżonków – orzekając w przedmiocie szeroko rozumianych skutków majątkowych rozvodu, separacji prawnej lub nieważności małżeństwa (*ancillary relief*), stosują prawo angielskie, bez względu

²³ 843 N.Y.S.2d 544, 545–46 (N.Y. App. Div. 2007), <https://law.justia.com/cases/new-york/appellate-division-first-department/2007/2007-07057.html>.

²⁴ 666 S.E.2d 667 (N.C. Ct. App. 2008), <https://caselaw.findlaw.com/nc-court-of-appeals/1424135.html>. Na ten temat – zob. S.C. Symeonides, United States of America, Supplement 44 (2015), w: B. Verschraegen (red.), International Encyclopaedia for Private International Law, Alphen aan den Rijn 2015, s. 324–325.

²⁵ 904 A.2d 91, 95–96 (Vt. 2006), <https://caselaw.findlaw.com/vt-supreme-court/1168646.html>.

na ewentualne powiązanie sprawy z obcym obszarem prawnym²⁶. Na tej zasadzie w orzeczeniu *Radmacher v. Granatino* z 2010 r. przyjęto, iż właściwe jest prawo angielskie, przy czym sprawa dotyczyła majątkowych skutków rozvodu małżonków, obywatela francuskiego i obywatelki niemieckiej, którzy zawarli w Niemczech umowę przedmażeńską obejmującą klauzulę wyboru prawa wskazującą na właściwość prawa niemieckiego. Oceniając doniosłość wspomnianej klauzuli oraz innych aspektów umowy prowadzących do prawa niemieckiego, sąd poprzestał na uznaniu, iż jasno odzwierciedlają one intencję stron co do tego, by umowa miała wobec nich moc wiążącą²⁷. Określone wyżej elementy ciężące ku prawu niemieckiemu potraktowano zatem jako czynniki potencjalnie zwiększające wagę, jaką winno się przypisać umowie przedmańskiej²⁸. Jednocześnie zaznaczono, iż przeprowadzanie tego rodzaju wnioskowania jest potrzebne jedynie w odniesieniu do umów zawartych w dalszej przeszłości (zob. uwagi o przełomie, jakiego dokonano w omawianym orzeczeniu w kwestii podejścia do umów przedmażeńskich – rozdział I). W stosunku zatem do umów, które zawarto w niedługim czasie przed orzeczeniem, oraz *a fortiori* tych zawartych po jego wydaniu, nie ma raczej – jak wynika z cytowanego orzeczenia – potrzeby oceny, czy strony chciały, by ich umowa wywierała skutki prawne, a więc rozpatrywanie w tym kontekście znaczenia elementów prowadzących do prawa obcego nie wchodzi już w grę²⁹.

W obliczu opisanej wyżej zasady właściwości *legis fori*, której zastosowanie nie może zostać wyłączone przez strony, wybór prawa dokonany w umowie (przed)mańskiej – jak wynika z wywodów *Ch. Chalas* – traktowany jest przez sąd angielski jako materialnoprawne wskazanie regulacji prawnej. Granice swobody przysługującej (przyszłym) małżonkom w kształtowaniu szerego rozumianych skutków majątkowych rozvodu wyznacza zatem każdorazowo prawo angielskie. Oznacza to w szczególności, że sędzia zachowuje władzę dyskrecyjną, gdy chodzi o rozstrzygnięcie o mocy wiążącej umowy (przed)mańskiej i o możliwość odejścia od jej postanowień przy orzekaniu

²⁶ Zob. orzeczenie w sprawie *Radmacher v. Granatino*, [2010] UKSC 42, pkt 103. Zob. też *C v. C* (Ancillary Relief: Nuptial Settlement) [2004] EWCA Civ 1030, pkt 31, <http://iclr.co.uk/document/2001000390/%5B2004%5D%20EWCA%20Civ%201030/html>; *L. Collins and others* (red.), *Dicey, Morris and Collins, The Conflict of Laws*, vol. 2, London 2006, Rule 91(7); *Lord Collins of Mapesbury and others* (red.), London 2012, Rule 85 (1).

²⁷ *Radmacher v. Granatino*, pkt 108.

²⁸ *Radmacher v. Granatino*, pkt 74. Zob. też *D. Salter, Marital agreements*, w: *D. Hodson* (red.), *The International Family Law Practice 2013–2014*, Bristol 2013, s. 402.

²⁹ *Radmacher v. Granatino*, pkt 74.

o skutkach majątkowych rozwiązania małżeństwa. Przy tym, sędzia angielski w toku oceny przeprowadzanej na potrzeby określonego wyżej rozstrzygnięcia opiera się na kryteriach przyjętych w prawie angielskim. W szczególności ustala zatem, czy uznanie, że umowa wiąże strony, odpowiada wymaganiom sprawiedliwości³⁰.

³⁰ Zob. Ch. Chalas, Les méthodes du droit international privé à l'épreuve des contrats nuptiaux internationaux, w: Le droit à l'épreuve des siècles et des frontières. Mélanges en l'honneur du Professeur Bertrand Ancel, Paris– Madrid 2018, s. 392–393, 399–400.